

'in Buchenwald en in Dachau geweest en altijd heb ik honger gehad, maar zoals het in Gross-Rosen was, heb ik nooit meer meegemaakt . . . Elke week kwamen transporten binnen van een paar honderd man, en nooit werd het *cBestand* groter. Er waren dagen dat we vijf-en-negentig doden telden . . . Van de 'groenen' of 'zwarten' stierf er maar zelden een. Die aten zich dik en rond aan alles wat voor ons bestemd was.'¹

Een tweede Nederlandse politieke gevangene, W. L. Harthoorn (hèm en van den Berg citeerden wij al in deel 8), werd midden mei '42 met o.m. honderdvijftig andere Nederlandse politieke gevangenen uit Buchenwald naar Gross-Rosen overgebracht – die Nederlanders waren er nog maar een week of er bevond zich, aldus Harthoorn, 'niemand' onder hen, 'die niet op blote knieën de 400 kilometer terug naar de hel van Buchenwald zou willen kruipen.'²

Er zijn aanwijzingen dat Gross-Rosen in de loop van '43 een iets minder barbaars kamp werd, maar in de winter van '44 op '45 stierven er meer gevangenen dan ooit tevoren.

'Dolblij waren we', aldus later een der Nederlandse geëvacueerden uit Blechhammer,

'een kamp te vinden waar we konden blijven, maar nog gelukkiger waren we in onze wanhoop, het kamp na vier of vijf dagen van ellendige marteling weer te mogen verlaten. Dit kamp heeft ons getoond dat ophangen en doodschieten niet de moeite waard is – wat wij hier te zien kregen, is voor een buitenstaander bijna niet te realiseren. Een barak zonder achterwand, zonder ramen, zonder vloer, en met een hele kleine uitgang werd ons aangewezen als verblijfplaats voor de tijd dat wij daar niet op appèl vertoefden, doch de eerste twee dagen moesten wij lijden, staande op de zachte leem, wegzakkend tot de enkels, geslagen met gummislangen die met ijzerdraad doorvlochten waren, steeds maar *antretend* en *abtretend* onder knallende zwepen.'³

'De appèlplaats', aldus een tweede Nederlander, 'was een en al modder' (gevolg van de inmiddels ingevallen dooi) 'en in het algemeen kan gezegd worden: wie achteraan liep, werd doodgeslagen, wie in het midden stond, doodgedrukt en als de voorsten vielen, dan werd er gewoon overheen gelopen.'⁴ 'Een slechter kamp dan Gross-Rosen', aldus een derde,

¹ K. van den Berg: 'Verslag' (12 dec. 1946), p. 2 (GC). ² W. L. Harthoorn: *Verboden te sterven* (1963), p. 173. ³ H. J. Leefsma: 'Verslag' (z.j.), p. 7 (GC). ⁴ 'Verslag van mededelingen van H. Bonn' (23 jan. 1947), p. 6 (a.v.).